

De två sista kapitlen rör sig kring liknande teman, manligt och kvinnligt i skämtballaderna i kapitel tre, skrivet av Tommy Olofsson respektive genusdebatt i småländska ballader i kapitel fyra, skrivet av Gunilla Byrman. Trots det mer eller mindre gemensamma temat är kapitlen ganska olika. Olofsson studerar kvinno- och mansbilden i balladerna, särskilt med tanke på hur kvinnlig och manlig sexualitet samt förhållandet mellan könen skildras, och relaterar det till den akademiska diskussionen kring frågan huruvida medeltidens mäniskor var mer skamlösa än vi. Många skämtballader framstår som ett slags motberättelser till den samhällseliga ordningen, där kvinnan skulle underordnas mannen, och den kvinnliga sexualiteten framställs ofta i god dager. Åtskilliga ballader beskriver därmed starka, levnadsglada kvinnor, som inte skäms över sina lustar och som vågar ta för sig. Mer problematiskt är, som antytts ovan, det fokus på en medeltida kontext som återkommer även i detta kapitel. Vissa ballader som tas upp är upptecknade förhållandevis sent, och det verkar riskabelt att anta att alla sprungit ur en medeltida kontext. Själva diskussionen kring Norbert Elias teori om civilisationsprocessen och Hans Peter Duerrs kritik av denna samt Michail Bachtins tankar om den medeltida skratkulturen och Olle Ferms kritik av densamma är initierad och underhållande, och slutsatsen blir att skillnaderna mellan dem och oss inte var så stora.

I kapitel fyra undersöker Byrman tre småländska sångerskors ballader: Gustafva Angel (1791–1869), Catarina ”Halta-Kajsa” Andersdotter (1792–1857) och Edith Samuelsson (1907–1984). Med hjälp av Yvonne Hirdmans tankar om genushierarki och genusdikotomi belyser Byrman hur makt och dominans tematiseras i balladerna. I tre av dem förlöjligas mannen för att han låter sig hunsas av kvinnan, och i de återstående tre porträtteras kvinnor som vägrar underkasta sig de sociala förväntningarna: de tar sitt liv i sina egna händer och ser till att det blir ett gott och lyckligt liv. Byrman relaterar denna ”småländska genusdebatt” till myten om Blända, kvinnan som rådigt ledde värendskvinnorna till seger över de invaderande danskarna. Hon föreslår att myten om Blända kan ha fungerat som stärkande för dessa småländska balladsångerskor, så att de vågade utmana den samhällseliga normen. Det är en intressant tanke, men svår att belägga förstås.

Boken avslutas som nämnts med antologin över bevarade skämtballadtyper. Jag fäste mig särskilt vid Rävens testamente (SMB 250), där räven ska passa bondens gåsunge när han själv går på fest. Naturligtvis åter rä-

ven upp gåsungen, och när bonden hotar att hudflänga honom, vill han ge sitt testamente, där han testamenterar sina kroppsdelar till personer som kan behöva dem: de tandlösa käringarna får tänderna, pigorna de raska benen osv. Traditionen med parodiska testamenten går åtminstone tillbaka till 300-talet e.Kr., då Nasses testamente (*Testamentum porcelli*) nedtecknades, och är även belagd från högmedeltiden framåt med många olika djur i huvudrollen. Detta framgår inte i kommentaren, men kan vara värt att tänka på.

Sammantaget är detta en tankeväckande bok, som dock hade behövt mer contextualisering gällande senare perioder för att vara helt klockren. Jag hoppas ändå att författarna finner anledning att återkomma till ämnet, som förtjänar att bli utforskat i högre grad än hittills.

*Camilla Asplund Ingemark, Åbo/Lund*

*Intermediala perspektiv på medeltida ballader.* Lars Elleström (red). Gidlunds, Möklinta 2011. 237 s., ill. ISBN 978-91-7844-819-7.

Fem forskare från delvis olika humanistiska forskningsområden har författat denna antologi som samtidigt är resultatet av ett forskningsprojekt som genomfördes åren 2006–2010. Publikationen inleds med ett kort förord av professor Lars Elleström som beskriver det aktuella projektets bakgrund och syfte, där avsikten framförallt presenteras som ett försök att ”förstå den medeltida balladens relationer till andra medier och konstformer”.

Den första artikel som sedan följer är skriven av Lars Elleström och Sigurd Kværndrup och syftar till att förklara den medeltida balladens historiska förankring i Europa och Norden. Förutom detta innehåller den också en intressant, fast stundom något abstrakt, kritisk diskussion om balladen som begrepp, form och funktion. Från att balladen i forntiden antas ha varit en huvudsakligen sjungen historia (utan eller i kombination med gester och dans), tros den efter hand ha övergått till en mer eller mindre litterär produkt. Utvecklingen förklaras bero på flera olika orsaker, t.ex. modeinriktade, moraliska, politiska eller kunskapsmässiga. Också tekniska skäl anges, som när riktade insamlingar inte kunnat bevara de sjungna melodierna i tillräcklig utsträckning. Balladen uppfattas således ha förlorat eller åtminstone modifierat sin grundläggande innebörd, samtidigt som aktuella idéer i tiden emellanåt påverkat genren. Det märks bl.a. i romantikens intresse för folkkonst och i

nutida elektrifierad folkmusik. På samma gång uppfattas balladen som ett mångskiftande fenomen som inte låter sig preciseras som en enhetlig konstart. Författarna menar att balladen som ett medium följaktligen kan analyseras utifrån en grundläggande modell bestående av fyra ”modaliteter”, nämligen *materiell*, *sensoriell*, *spatiotemporal* och *semiotisk*. Samma modaliteter anses kunna användas för att analysera samtliga medier. Men då balladen samtidigt betraktas som en helhet av tekniska, modala och per definition ”kvalificerade” samhälleliga aspekter, bör den för att förstås utifrån regelmässiga *intermediala relationer* uppfattas ur två samverkande perspektiv. Det ena av dessa perspektiv består av *kombinationer* och *integrationer* som spelar en roll när medier överlappar varandra. Det andra innefattar *medieringar* och *transformationer*, vilka opererar vid mediets förändring och utveckling.

Artikel två behandlar balladens eventuella användning som *sångelek* och är skriven av Karin Eriksson. Hon strävar efter att försöka avgöra vilka *starka* eller *svaga belägg* som existerar i ett antal ballader i *Sveriges medeltida ballader* (SMB). Allt som allt rör det sig om fjorton stycken fördelade på tio balladtyper. Samtliga dessa ballader har tidigare antagits ha haft ett forntida användningsområde som just *sångelek* eller motsvarande – enligt författaren hellre *dramatisk sångelek* – och med de tidigaste skriftliga beläggen från 1600-talet. Ytterligare två ballader fördelade på tre balladtyper nämns som möjliga *sångelekar* under äldre tid, exempelvis den välkända *Bonden och kråkan*. Dessa senare får dock epitetet ”avskrivna” eftersom de anses vara sannolika konstruktioner tillhörande en sekundärtradition. Författaren argumenterar för att dessa ballader/sångelekar uppstått som en produkt av folkvisedansrörelsen i början av 1900-talet. Vidare ställer Eriksson frågan om vad som egentligen bör definieras som en *sångelek*, särskilt diskuterar hon Egil Bakkas (2005) definition, som består av fyra dimensioner: *text*, *melodi*, *rörelse* och *drama*. I övrigt behandlas balladernas *narrativ* – vad som händer i berättelsen – som ett sätt att förstå balladens dramatiska utförbarhet. Artikeln berör också frågan om balladens melodi tydligt kan förbindas med den narrativa funktionen eller åtminstone hjälpa till att bära upp densamma. Det är absolut en knivig fråga: kan en melodi verkligen ersättas med en helt annan (samtidigt som texten bibehålls) och det narrativa sammanhanget ändå kvarstå som relativt intakt? Jag är själv något skeptisk, men artikeln tycks luta åt ett sådant antagande eftersom diskussionen avslutas med att, möjligen något förlegat, fastställa att

musik är ett ”icke-narrativt medium” (s. 48). Erikssons metod kan delvis beskrivas som hermeneutiskt, då den lägger viss vikt vid att tolka eller omtolka tidigare insamlares och forskares mer känslöbetonade förmodanden om de undersökta balladernas användning och utföranden. Med andra ord vill Eriksson ge en bättre och mer rättvisande bild av hur balladerna sångleksmässigt kan ha brukats. I slutet av artikeln presenteras en bilaga med de undersökta balladernas nu uppdaterade status.

Antologins tredje bidrag är skrivet av Sigurd Kværndrup och behandlar *Karen Brahes folio* (KBF). Folion är en balladhandskrift från cirka år 1560 och unik i sitt slag. Dels är skriften exceptionellt gammal i sig, dels består den uteslutande av ballader, i allt 197 balladtyper om 199 versioner. Ett resultat av Kværndrups analys är att balladerna i folien kan antas vara ordnade både efter ett visst tematiskt system och litterärt bearbetade. Huvudsyftet med artikeln är enligt författaren tudelat: dels är uppgiften att sätta handskriften i ett vidare sammanhang, dels att förstå dess *monoglossering*, dvs. hur den bearbetas litterärt när själva språket utsätts för en centralisering. Detta kopplas till hur dikten uttrycks som tal- eller skriftspråk, med andra ord övergången mellan oral och mer skriftlig tradition. Härvidlag tas hänsyn till Michail M. Bachtins (2003) teorier om renässansens likriktning gentemot en äldre flerspråkighet. Inledningsvis reds också handskriftens proveniens ut. Det är en i hög grad spännande läsning. Författaren radar upp en mängd rimliga belägg för att det är Tycho Brahes mor Beate Bille (1526–1605) som bör betraktas som huvudredaktör för KBF. Mer tveksam kan man nog däremot ställa sig till påståendet att handskriftens stora antal starka kvinnoporrätt verkligen också kan tas som intäkt för att redaktören för folion var en kvinna. Frågan är om inte iakttagelsen har mer att göra med balladernas höga ålder än det säger något om könet på dess dåvarande skriftställare.

*Intermediala perspektiv* på legenden om Stefan och Herodes, dvs. när Stefan ser stjärnan och meddelar Herodes att Jesus är född, är temat för den fjärde artikeln. Uppsatsen är författad av Jørgen Bruhn och Karin Eriksson och syftar till att åskådliggöra hur de mediala gestaltningarna uppträder i det som sammantaget brukar refereras till som *Stefansmaterialet*. Undersökningen vilar tungt på strukturalistiska förklaringsmodeller och betydligt mindre omsorg ägnas följaktligen åt att klarlägga exempelvis sammanhang och bruk. Särskild uppmärksamhet riktas mot den franske strukturalisten Roland Barthes och hans begreppspar *noyau – catalyse*,

vilket författarna säger sig vilja utveckla vidare. Artikelns ansats är jämförande semiotisk och kretsar i hög grad kring hur olika kärnscener och satellitmotiv förhåller sig till varandra. Trots att ingen av Lévi-Strauss publikationer finns upptagen bland hänvisningarna är det alltså lätt att associera till hans teorier om hur likartade element uppträder bland myterna. Legendan om Stefan har tidigare varit föremål för svensk forskning. Författarna menar dock att de står för en ny infallsvinkel i det att de också vill diskutera hur de olika uttrycksformerna (som visa och bild) förhåller sig till och inspirerar varandra, snarare än att betrakta dem som artschilda fenomen. Det senare perspektivet återfinns istället bl. a. hos Ewert Wrangel (1914). En för allmänheten välkänd gestaltning av *Stefansmaterialet* är förstas visan om Staffan stalleddräng, men temats folkliga förankring visas också av att det förekommer även som t.ex. takmålningar i kyrkor och på bonadsmålningar. Materialet är alltså heterogent till sin karaktär och förekommer i en mängd olika uttrycksformer, hybrider och sammansättningar. Särskilt intressant är anmärkningen att legenden inte alls tycks vara bevarad i prosaform i äldre handskrifter.

Artikel fem är skriven av Karin Eriksson och Sigurd Kværndrup och analyserar den folkliga balladen ”Liten vallpiga” (bl. a. SMB 182). Här är ambitionen att skildra både texter och melodier i ett antal versioner, samt återge hur dessa förhåller sig till varandra. Samtidigt måste noteras att det exakta antalet versioner inte presenteras på ett särskilt lättöverskådligt sätt. Författarna för fram tesen att den påtagliga variation som förekommer i materialet beror på att text och melodi är uttalat integrerade, vilket också förklarar skillnaderna i hur balladen återges i geografiskt skilda traderingsområden. Visan – som handlar om en flicka som på grund av sin musikaliska talang har förmågan att bedåra en kung – anträffas i både yngre och äldre varianter. I flera av de äldre beläggen finns ingen melodi upptecknad och i de fall en sådan finns diskuterar författarna olika källkritiska problem, som att melodin kan ha utsatts för normalisering, som vid uppträdandet av kvartstoner. Det sålunda transformerade notmaterialet kan följaktligen inte antas ge en rättvis bild av hur balladerna en gång framfördes. Något uppdraget konstaterar författarna att denna fråga kanske heller aldrig kan besvaras, då vi av naturliga skäl inte kan färdas tillbaka i tiden till vad som benämns balladens *performance arena*. I diskussionen kring de olika versionerna av balladen hålls först texterna och melodierna åtskilda i skilda avsnitt. Analysen av respektive avsnitt är då också inspirerad av å ena sidan modeller

hämtade från *litteraturvetenskapen* och å andra sidan från *musikvetenskapen*. Författarna kommer slutligen fram till att de två medierna, alltså text och melodi, ofta utvecklats sida vid sida, även om text och melodi förvisso är en enhet som samexisterar under vissa fixerade skeden. En avgränsad del av melodimaterialet, närmare bestämt det finlandssvenska, verkar också ha genomgått mindre förändring och tolkas som något mer homogent än merparten av det övriga undersökta materialet.

Den sammantaget något svårtillgängliga, men också stimulerande, antologin avslutas med en kort och välformulerad text med genusperspektiv skriven av Margareta Wallin Victorin. Analysen är till viss del semiotisk och stödjer sig härvidlag på Umberto Ecos (1979) teorier. Med hjälp av ett både humoristiskt och korrekt språk analyserar författaren äldre utgivna ballader (SMB 179 A och B) och jämför dessa dels med kistebrev där grisar uppträder som ställföreträdare för människor och utför kvinnliga sysslor, dels med träsnitt vilka på motsvarande sätt framställer unga drömmande eller sovande kvinnor. Temat återfinns på flera ställen i Europa redan från sent 1400-tal. Avseende kistebreven tilldelas Nils-Arvid Bringéus (1999) sin givna del av referenserna för hans forskning på området. Kanske inte helt överraskande kommer Wallin Victorin fram till att de olika materialkategorierna alla kommunicerar en spridd föreställning om att det är ”syndigt av en ung kvinna att sova, lata sig eller roa sig”, ja att det närmast är att betrakta som en dödssynd (en *acedia*). Kvinnan bör istället utan knot utföra sina tilldelade sysslor tills den lämplige mannen kommer och friar. Den relativa samstämmigheten till trots visar hon även att det går att hitta exempel på mer öppna tolkningar. Inte minst har det troligen funnits en acceptans för att unga kvinnor ur aristokratin kunnat vara något mindre idoga än de ur de breda folkdjupen.

*Patrik Sandgren, Lund*

Gunnar Artéus: *Gustaviansk människosyn*. Medström, Stockholm 2013. 142 s. ISBN 978-91-7329-113-2.

1700-talet har länge fascinerat forskare. Tron på upplysning och rationalitet, kritiken av kyrkan och de politiska omvälvningarna har stått i fokus, men också en förändrad syn på individens möjligheter, på religiositet och på människans inre liv. Vissa har talat om ett sensibilitetens århundrade och flera nyare studier har tagit upp känslolukten som en strömning parallell med förnuftsstron.